

SOERABAJA IN DE VROEGE REVOLUTIE

DE GEWELDDADIGHEDEN TEGEN
NEDERLANDERS EN INDO-EUROPEANEN IN
SOERABAJA HALVERWEGE OKTOBER 1945

Gilles Bertus

Studentnummer 3865274
Bachelorscriptie geschiedenis
Cursus: Van Kolonie tot Staat
Docent: Dr. Remco Raben
Inleverdatum: 19-3-2014
Universiteit Utrecht
Woorden: 11.201

Inhoudsopgave

Lijst met afkortingen	2.
Inleiding	3.
Hoofdstuk 1: Revolutie in Soerabaja	7.
Hoofdstuk 2: De internering van de onderdrukker	16.
Hoofdstuk 3: De dynamiek van het geweld in Soerabaja	23.
Conclusie	29.
Bibliografie	31.

Lijst met afkortingen

AFNEI	: Allied Forces Netherlands East Indies
BKR	: Badan Keamanan Rakjat/ Volksveiligheid-organisatie
BPRI	: Barisan Pemberontakan Rakjat Indonesia
KKS	: Komite Kontak Sosial/ Sociaal Contact Comité
KNI	: Komite Nasional Indonesia/ Nationaal Comité Indonesië
KNID	: Komite Nasional Indonesia Daerah/ Regionaal Comité
KNIP	: Komite Nasional Indonesia Poesat/ Centraal Comité
NEFIS	: Netherlands Forces Intelligence Service
NICA	: Netherlands Indies Civil Administration
PETA	: Pembela Tanah Air/ Verdedigers van het Vaderland
PNI	: Partai Nasional Indonesia/ Indonesische Nationale Partij
PPKI	: Panitia Persiapan Kemerdekaan Indonesia/ Voorbereidend Comité voor de Indonesische Onafhankelijkheid.
PRI	: Pemoeda Repoeblik Indonesia
RAPWI	: Recovery of Allied Prisoners of War and Internees
SEAC	: South East Asia Command
TKR	: Tentara Keamanan Rakjat/ Volksveiligheid-leger

Inleiding

Op 17 augustus 1945, twee dagen na de Japanse capitulatie, proclameerde Soekarno en Mohammed Hatta de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië. De Nederlanders zagen er echter niets in om hun koloniale project op te geven en met behulp van Groot-Brittannië en Australië probeerden ze de orde te herstellen. Het duurde enkele weken voordat de geallieerde troepen Java konden bereiken. In de tussentijd moesten de aanwezige Japanse troepen de orde blijven bewaren. In Soerabaja, de hoofdstad van Oost-Java, zou het de eerste weken na de onafhankelijkheidsverklaring rustig blijven. De spanningen liepen wel steeds verder op. Begin oktober begonnen de Indonesiërs de Japanse troepen te interneren en twee weken later was de Europese bevolking aan de beurt.

Bij de gevangenneming van de mannelijke Europese bevolking halverwege oktober brak massaal geweld uit in Soerabaja. Jonge nationalistenvan de *Pemoeda Republik Indonesia* (de PRI) en republikeinse ordetroepen van de *Badan Keamanan Rakjat* (de BKR) begonnen op 15 oktober systematisch de Europese bevolking op te pakken. Ze richtten zich in eerste instantie op de mannelijke bevolking, maar ze namen ook enkele vrouwen gevangen. De PRI en BKR brachten hun gevangenen grotendeels bijeen in de Kalisosokgevangenis aan de Werfstraat. Velen maakten eerst een stop bij de Simpang Sociëteit; dit functioneerde vanaf begin oktober als het hoofdkantoor van de PRI. Hier moesten de gevangenen verschijnen voor een geïmproviseerd tribunaal. De ondervragers waren op zoek naar mogelijke spionnen en leden van de *Recovery Allied Prisoners of War and Internies* (RAPWI) en de *Netherlands Indies Civil Administration* (NICA). Deze organisaties stonden bekend als vehikels voor het herstellen van het koloniale gezag. De situatie liep uit de hand en bij mishandelingen kwamen tientallen Europeanen om. Vervolgens brachten medewerkers van de PRI en BKR de gevangenen met trucks naar de Werfstraatgevangenis, waar een woedende groep Indonesiërs hen stond op te wachten. Vluchtend richting de gevangenis hakte de gewapende menigte op de Europese gevangenen in. Ook dit liep uit op een bloedbad. Schattingen naar de hoeveelheid slachtoffers op deze zwarte maandag zijn omstreden. Volgens historicus William H. Frederick kwamen bij de Simpangclub tussen de 50 en de 200 mensen om het leven en bij de Werfstraatgevangenis kwamen hier nog eens ongeveer 50 slachtoffers bij. Daarnaast vielen er nog eens honderden gewonden.¹

¹ W.H. Frederick, 'The killing of Dutch and Eurasians in Indonesia's National Revolution (1945-1949): a 'Brief Genocide' Reconsidered', *Journal of Genocide Research* 14, 3-4 (2012) 359-380, 364.

De geschiedenis van Soerabaja in de vroege revolutie, ook wel de Bersiapperiode genoemd, is al uitvoerig beschreven. Er is echter nog weinig onderzoek gedaan naar geweld in Indonesië en in het bijzonder ten tijde van de revolutie. Een groot deel van de verklaringen voor het gewelddadige karakter van de revolutie zijn gebaseerd op de veronderstelling dat de Indonesische cultuur wezenlijk gewelddadig is. Historicus Robert Cribb gaf een aantal jaren geleden aan dat bij de gewelddadigheden in de vroege Indonesische revolutie zelfs gesproken kon worden van een ‘korte genocide’ op Nederlanders en Indo-Europeanen.² William Frederick heeft zeer fel gereageerd tegen deze terminatie; het geweld in Indonesië was noch kort van duur noch genocidaal van aard.³ Deze kritiek is in mijns inziens terecht. De moorden in Soerabaja die gericht waren tegen een minderheid hadden genocidale trekjes, maar van systematisch uitmoorden was geen sprake. Het was eerder een spontane uitbarsting van geweld. Er is echter nog geen systematische poging gedaan de houdbaarheid van deze invalshoek te toetsen. In dit essay zal een eerste aanzet gedaan worden dit perspectief van haar ontbrekende kleur te voorzien. Daarom staat de volgende vraag centraal: waarom werd er zo excessief geweld gebruikt bij de internering van Europeanen in Soerabaja halverwege oktober 1945? In vergelijking met andere steden is het geweld tegen de Europeanen in Soerabaja opvallend omvangrijk. Deze opvallende explosie van geweld zal in dit essay worden verklaard.

Om het geweld in Soerabaja op een bevredigende manier te verklaren zal zowel de literatuur over de gewelddadigheden in Soerabaja als de bredere theorie over geweld worden betrokken bij het onderzoek. Ten eerste zal de verschenen secundaire literatuur over de situatie in Soerabaja onder de loep worden genomen. Naast werken van Cribb en Frederick zijn er nog enkele onderzoeken gedaan naar de vroege revolutie in Soerabaja. Zo heeft Willy Meelhuijsen, die in Soerabaja leefde tijdens de revolutie, een nauwkeurig overzicht gegeven in zijn boek *Revolutie in Soerabaja, 17 augustus – 1 december*.⁴ Ook Herman Bussemaker heeft in *Bersiap! Opstand in het Paradijs* aandacht geschonken aan de ontwikkelingen in Soerabaja. Hij richt zijn aandacht voornamelijk op het gebrek aan leiderschap en de gemeenschappelijke drang naar vrijheid om het bloederige fanatisme te duiden.⁵ Deze werken leveren een beeld van de stad Soerabaja op, maar meestal is de dynamiek van het geweld niet

² R. Cribb, ‘The Brief Genocide of Eurasians in Indonesia, 1945/1946’, in: A.D. Moses ed., *Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History* (New York 2008) 424-439.

³ Frederick, ‘The Killing of Dutch and Eurasians in Indonesia’s National Revolution’, 376.

⁴ W. Meelhuijsen, *Revolutie in Soerabaya: 17 augustus - 1 december 1945* (Zutphen 2000).

⁵ H.T. Bussemaker, *Bersiap! Opstand in het Paradijs: De Bersiap-Periode op Java en Sumatra 1945-1946* (Zutphen 2005) 260.

of nauwelijks geanalyseerd. Hiervoor zal het geweld in Soerabaja moeten worden gekoppeld aan de bredere theorie over de mobilisatie van geweld. Ook zal de rol van verschillende actoren in het geweld moeten worden betrokken bij het onderzoek. Een van de figuren die een grote naam voor zichzelf had opgebouwd in Soerabaja was Soetomo, velen noemden hem dan ook Bung (broeder) Tomo. Hij hield scherpe tirades tegen het koloniale regime en tegen de westerlingen. Het is de vraag in hoeverre individuen als Bung Tomo hebben bijgedragen aan de escalatie van het geweld.

De theorie over geweld die zal worden toegepast kan in twee categorieën worden opgedeeld. Je hebt de theorie over geweld in Indonesië en de theorie over geweld in algemene zin. Met de theorie over geweld en voornamelijk collectief geweld in Indonesië zal de gewelddadige uitbarsting in Soerabaja nader worden verklaard. In de historiografie is voornamelijk de agressieve Indonesische cultuur benadrukt. In de bundel *The Roots of Violence in Indonesia* wordt door Freek Colombijn en J. Thomas Lindblad bijvoorbeeld beargumenteert dat er iets systematisch en patroonmatig in het geweld in Indonesië zit.⁶ Zij stellen dus eigenlijk dat de Indonesiërs een sterke aanleg hebben voor geweld. Hierbij plaatsen zij het revolutionaire geweld in een lange traditie die tot op de dag van vandaag duidelijk zichtbaar is. Psycholoog en neuroloog Pieter Matthijs van Wulfften Palthe spreekt over een bendewezen in de Javaanse cultuur.⁷ Hierin komt van Wulfften Palthe dus net als Colombijn en Lindblad uit bij diepere structuren in de Indonesische cultuur die het geweld aanjagen.

Middels de bredere theorie over geweld zal een nieuw licht geschijnen worden op de gebeurtenissen in Soerabaja. In ieder geval zal de hypothese dat geweld leidt tot meer geweld bij het onderzoek betrokken moeten worden. Antropoloog David Riches gaat in zijn artikel 'The Phenomenon of Violence' hier verder op in. Hij merkt op dat daders fysiek geweld legitimeren, terwijl de slachtoffers en sommige getuigen het juist als illegaal ervaren.⁸ Nu is het zo dat het overgrote deel van de bronnen (zowel primair als secundair) over Soerabaja afkomstig is van slachtoffers. Hierdoor zal kritisch moeten worden omgegaan met de archiefbronnen en de literatuur van Nederlanders. Het collectieve geweld was zeer belangrijk voor de moorden in Soerabaja. Antropoloog Rod Aya geeft in zijn boek *Rethinking Revolutions and Collective Violence* aan dat om collectief geweld in revoluties te verklaren onderzoekers eerst naar de verschillende actoren en oorzaken moeten kijken en dat hieruit een

⁶ F. Colombijn en J. T. Lindblad ed., *Roots of Violence in Indonesia. Contemporary Violence in Historical Perspective* (Leiden 2002) 24.

⁷ P.M. Van Wulfften Palthe, *Over het Bendewezen op Java* (Amsterdam 1949) 4.

⁸ D. Riches, 'The Phenomenon of Violence', in: D. Riches ed., *The Anthropology of Violence* (Oxford 1986) 8.

coherent geheel kan ontstaan.⁹ Om de gewelddadigheden te plaatsen is de dynamiek van het collectieve geweld zeer belangrijk.

Naast de secundaire literatuur is het noodzakelijk de primaire bronnen aan een nieuwe analyse te onderwerpen. Hiermee kan de invalshoek verder van inhoud worden voorzien. Bij dit onderzoek zal voornamelijk gebruik worden gemaakt van archiefstukken uit de Indische collectie van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) en stukken uit het Algemeen Secretarie en het Archief van de Procureur-Generaal van het Hooggerechtshof in Nederlands-Indië uit het Nationaal Archief in Den Haag. Deze archieven bezitten een aanzienlijke collectie rapporten, dagboeken en brieven van slachtoffers en andere primaire bronnen. Er moet wel rekening mee worden gehouden dat het gaat om Nederlandse bronnen over de situatie in Soerabaja na de oorlog. Aan de hand van deze primaire bronnen kan de situatie rond 15 oktober diepgaand worden onderzocht en verklaart.

Dankzij de geraadpleegde literatuur over de revolutie in Soerabaja, geweld in de Indonesische revolutie, geweld in het algemeen en het archiefonderzoek zal een beeld worden geschetst over het excessieve geweld halverwege oktober 1945 in Soerabaja. De voorgeschiedenis van en aanloop naar de gewelddadigheden in Soerabaja in oktober 1945 zijn essentieel om de dynamiek van het geweld te kunnen begrijpen. Mensen kunnen alleen worden aangezet tot gewelddadigheden wanneer er al enige onrust of frustratie aanwezig is. De spanningen in Soerabaja liepen bijvoorbeeld mede op door de aanstaande invasie van de geallieerde troepen en hun plannen om het koloniale regime te herstellen. Daarbij had de Japanse romantisering van geweld ervoor gezorgd dat Indonesiërs geweld gingen zien als een middel om politieke doelen te bereiken.¹⁰ In hoofdstuk een staat de aanloop naar de gebeurtenissen van oktober 1945 centraal. In het tweede hoofdstuk staan de geweldsplegingen in de Simpang Sociëteit en bij de Werfstraatgevangenis centraal. In hoofdstuk drie zal aan de hand van theorieën over geweld de geweldsuitbarsting in Soerabaja nader onder de loep genomen worden. In het besluit zal antwoord worden gegeven op de vraag waarom de internering van Europeanen in Soerabaja zo gewelddadig verliep. Er zal worden beargumenteert dat het geweld voornamelijk bepaald werd door de mobilisatie van de bevolking. Aan de hand van een nadere analyse van verschillende actoren (instituten en individuen) zal in de volgende bladzijden duidelijk worden welke factoren hebben bijgedragen aan deze gewelddadige ontwikkelingen.

⁹ R. Aya, *Rethinking Revolutions and Collective Violence: Studies on Concept, Theory and Method* (Amsterdam 1990) 94-95.

¹⁰ A. Vickers, *A History of Modern Indonesia* (New York 2013) 97.

Hoofdstuk 1: Revolutie in Soerabaja

Soerabaja groeide door de eeuwen heen uit tot de belangrijkste stad van Oost-Java. De stad is door de strategische ligging aan de zeestraat tussen Java en Madoera, in combinatie met de uitmonding van de rivier de Brantas, al van oudsher een belangrijke havenplaats. Toen in de vroege zeventiende eeuw de Nederlanders arriveerden in Soerabaja begonnen zij hun invloed uit te breiden. Dit zou uiteindelijk leiden tot een totale annexatie van Oost-Java in 1777.

Vanaf deze vroege periode bleef het strategische en economische belang van de stad groeien. In 1846 begonnen het koloniale regime met de aanleg van een marinebasis. Het Oedjoeng complex zou uitgroeien tot een van de belangrijkste marinehavens van Zuidoost-Azië.¹¹

Dankzij het cultuurstelsel bleef de economie van Soerabaja groeien. Met het aanleggen van de spoorwegen op Java werd de stad goed verbonden met zowel het achterland als de andere grote Javaanse steden. Door het groeien van de economie en het toenemen van de stadsbevolking aan het einde van de negentiende eeuw begonnen Europese wijken als Simpang, Ketabang, Goebeng en Darmo te ontstaan. De ‘inlandse’ bevolking leefde voor een deel in hun eigen *kampong*. In deze wijken had het koloniale regime relatief weinig invloed en bleef de eigen cultuur sterk aanwezig.

In 1901 voerde het koloniale regime een nieuwe ‘ethische’ politiek in. Hongersnoden en verpaupering van de bevolking moesten een halt toegeroepen worden. Om dit te bereiken ging het regime de bevolking ontwikkelen, voornamelijk doormiddel van scholing. Door dit onderwijs kon er een nieuwe intelligentsia ontstaan, een nieuwe Indonesische elite.¹² De Nederlandse elite betrok deze nieuwe klasse bij de sterk expanderende Nederlands-Indische bureaucratie. Om het Nederlands-Indische bestuur te ‘moderniseren’ had de Nederlandse elite namelijk hulp nodig van de inlandse bevolking. We moeten volgens historicus Henk Schulte Nordholt uitkijken met een lineaire connectie tussen het opkomen van deze middenklasse en de opkomst van nationalistische gevoelens.¹³ De Indonesische intellectuelen deden in ieder geval wel ervaring op met bestuurlijke organisatie. Het is belangrijk om in het achterhoofd te houden dat bij de blanke Indo-Europese elite een sterk superioriteitsgevoel aanwezig was.¹⁴ Waar in de voorgaande eeuwen de nadruk op orde en economisch gewin lag, kwam er in de

¹¹ Bussemaker, *Bersiap! Opstand in het Paradijs*, 196.

¹² Van Wulfften Palthe, *Over het Bendewezen op Java*, 8.

¹³ H. Schulte Nordholt, ‘Modernity and Cultural Citizenship in the Netherlands Indies: An Illustrated Hypothesis’, *Journal of Southeast Asian Studies* 42 (2011) 435-457, 437.

¹⁴ J.J.A. Doorn, en W.J. Hendrix, *Ontsporing van Geweld: het Nederlands-Indonesisch Conflict* (Zutphen 2012) 35.

vroege twintigste eeuw dus een beschavingsmissie bij. Om al deze doelen te bereiken moest er steeds meer gebruik worden gemaakt van de inlandse bevolking.

Eind 1941 en begin 1942 vond er een korte militaire campagne plaats waarin Japanse troepen Nederlands-Indië innamen. Op de Indonesische bevolking maakte het zwakke verzet van de Nederlanders veel indruk. De sterk geachte overheersers wisten zich niet te weren tegen een Aziatisch volk. Nederlands-Indië was al in mei 1940 afgesneden van Nederland door de Duitse bezetting. De politieke ommezwaai was groot. Nederlands-Indië bestond niet meer. Nederlandse namen verdwenen van de kaart. De hoofdstad Batavia kreeg de nieuwe naam Jakarta. Waar de koloniale regering de bevolking zoveel mogelijk had willen pacificeren begonnen de Japanners grote delen van de bevolking te mobiliseren voor de oorlog tegen het Westen.¹⁵ De Japanners namen een deel van de Indonesische mannelijke bevolking op in strijdgroepen zoals *Hisbullah* (een door de Japanners opgezette Islamitische strijdgroep), *Heiho* (Indonesische hulpstroepen) en de *Pembela Tanah Air* (PETA, ofwel Verdedigers van het Vaderland).¹⁶ Daarnaast waren er ook de *Keibodan* en *Seinendan* organisaties die jonge Indonesiërs trainden.¹⁷ De Indonesische bevolking maakte kennis met de romantisering van geweld die in het Japanse militaire ethos aanwezig was. De *Bushido* erecode vereisten totale loyaliteit en strijd tot de dood. Geweld van de bevolking was in de koloniale periode zoveel mogelijk onderdrukt en bestreden, de Japanners begonnen het daarentegen aan te wakkeren. Om de bevolking te mobiliseren zetten de Japanners antiwesterse propaganda in en tegen het einde van de oorlog begonnen ze zelfs beloftes van onafhankelijkheid te maken. Met deze agressieve politiek kwam er een gewelddadige geest op bij een deel van de Indonesische bevolking, een geest die later onbeheersbaar zou blijken. De Japanners hielden in dezelfde periode een groot deel van de Europese bevolking gevangen in kampen. In Soerabaja was een deel van de Darmo wijk omgevormd tot gevangenis voor de blanke bevolking. Er waren intussen ook spanningen tussen de Japanners en Indonesiërs. De Japanners hadden namelijk een sterk gevoel van raciale superioriteit en gebruikten harde repressieve middelen. Daarbij kwam nog eens dat in 1944 hongersnoden ontstonden, waardoor de ontevredenheid toenam.

¹⁵ R. Cribb, *Gangsters and Revolutionaries: The Jakarta People's Militia and the Indonesian Revolution 1945-1949* (Honolulu 1991) 40.

¹⁶ E. Utrecht, *The Indonesian Army: A Socio-political Study of An Armed, Privileged Group in the Developing Countries* (Townsville 1979) 2.

¹⁷ B.R.O'G. Anderson, *Java in the Time of Revolution: Occupation and Resistance, 1944-1946* (Ithaca en Londen 1972) 26.

In het laatste jaar van de oorlog was de druk van Indonesische nationalistinnen op het onderdrukkende Japanse militaire regime sterk toegenomen. De Indonesische onafhankelijkheid stond laag op de politieke agenda in Tokio. Begin maart gaf Moichiro Yamamoto, de Japanse commandant op Java, de opdracht aan de Centrale Raad van Advies om de haalbaarheid van een onafhankelijk Indonesië onder Japanse supervisie te onderzoeken. Op 28 mei installeerde de Japanse bezetter de *Panitia Persiapan Kemerdekaan Indonesia* (PPKI): het Comité ter Voorbereiding van de Indonesische Onafhankelijkheid. Hierin was Soekarno de voorzitter en Hatta de vicevoorzitter. Politiek kopstuk Soetan Sjahrir drong aan op het onmiddellijk onafhankelijk verklaren van Indonesië. Volgens Meelhuijsen was dit om zo te voorkomen dat de Indonesische Republiek gezien zou worden als Japanse creatie.¹⁸ Historicus George McTurnan Kahin geeft echter aan dat berichten van een geallieerde invasie Sjahrir aanzetten tot actie.¹⁹ Hoe het ook zij, Soekarno en Hatta waren zeer terughoudend, een confrontatie met de Japanse troepen in Indonesië moest in hun optiek koste wat kost voorkomen worden. Op 15 augustus geeft Japan zich redelijk onverwacht over. Op 16 augustus verloren jonge revolutionaire nationalistinnen, die vaak met de term pemoeda worden aangeduid, hun geduld. Ze ‘kidnapten’ Soekarno en Hatta. Al is het effect van deze ontvoering niet helemaal duidelijk. Het was namelijk volgens Kahin op 17 augustus ook voor Hatta en Soekarno duidelijk geworden dat een onafhankelijkheidsverklaring noodzakelijk was.²⁰ Om de geallieerde te overtuigen van de onafhankelijkheid van Indonesië moest namelijk met Japan gebroken worden. Toch bleef het standpunt van zo min mogelijk geweld belangrijk. Voor een kleine groep aanwezigen gaf Soekarno een korte verklaring van Indonesische onafhankelijkheid. De reactie op de onafhankelijkheidsverklaring, die per telegram en radio alle uithoeken van Indonesië bereikte, was gigantisch.

Japan reageerde door alle Indonesische hulplegers zoals de PETA en de Heiho de dag na de onafhankelijkheidsverklaring te ontbinden. Het was echter te laat; veel strijdgroepen weigerden hun wapens neer te leggen. Ondertussen besloot de PPKI direct op de 18e een constitutie in te voeren. De voorgaande weken was deze al besproken en aangekondigd en nu konden ze hem invoeren.²¹ Aan de basis van de grondwet die bekend stond als de Pancasila lagen vijf principes: het geloof in één god, rechtvaardigheid en waardigheid, nationalisme, democratie en sociale rechtvaardigheid. Daarnaast vormde zich direct een kabinet met op de belangrijkste posities Soekarno als president en Hatta als vicepresident. Een groot deel van de

¹⁸ Meelhuijsen, *Revolutie in Soerabaya*, 34-35.

¹⁹ G.M. Kahin, *Nationalism and Revolutions in Indonesia* (New York 1955) 134.

²⁰ Ibidem, 136.

²¹ Ibidem, 138.

Indonesische bureaucratie liep over naar de Republiek, waardoor Japan de politieke controle over grote delen van Indonesië kwijt raakte. Op 29 augustus hief Soekarno de PPKI op en stelde hij het nieuwe *Komité Nasional Indonesia Pusat* (KNIP, Centraal Indonesisch Nationaal Comité) in dat diens taken overnam.²² Soekarno en zijn adviseurs kozen de 135 leden. De KNIP zou in alle acht de provincies regionale comités oprichten om zo haar macht uit te oefenen.

De bevolking van Soerabaja ontving op 20 augustus de onafhankelijkheidsverklaring met veel enthousiasme. Overal verschenen rood-witte vlaggen. De Indonesische elite van Soerabaja richtte op 28 augustus het *Komité Nasional Indonesia Daerah Soerabaja* (de KNID) op. Deze regionale organisatie leek in eerste instantie zeer succesvol. In de kampong begonnen burgers op kleine schaal comités te vormen en volgens William Frederick was de bevolking erg blij met de nieuwe organisatie.²³ Op 3 september sloot Soerabaja zich via onderhandelingen van de KNID met de centrale leiding officieel aan bij de Republiek. Het bleef de eerste weken na de onafhankelijkheid mede door de KNID rustig in Soerabaja. Deze gaf de bevolking namelijk het idee dat de buitenlandse controle wegviel. We zullen later zien dat deze Indonesische organisatie weinig controle had over de bevolking. Een belangrijkere verklaring voor de rust en vrede is dat de Japanse militaire controle voortduurde na de Japanse overgave. De geallieerde militaire leiding (*South East Asia Command*, SEAC) had het Japanse leger al op 18 augustus opgedragen de orde te blijven bewaken.²⁴ De geallieerde troepen waren namelijk nog niet in staat te landen in Indonesië.

De vreemde situatie was dus ontstaan dat de Japanners de orde moesten bewaken, terwijl ze de politieke macht steeds meer verloren aan de Republiek. De macht van de Republiek was sterk gedecentraliseerd, de KNID's gingen grotendeels hun eigen gang. Op 29 augustus richtte Soekarno een volksveiligheidsorganisatie (de BKR) op. Deze moest voornamelijk de veiligheid bewerkstelligen. Pas op 5 oktober zou deze worden omgevormd tot een echt leger, het Volksveiligheid Leger (*Tentara Keamanan Rakjat*, TKR). Het zou echter nog weken duren voordat de BKR eenheden overal waren opgenomen in de TKR structuur. Het belangrijkste verschil tussen de twee organisaties is dat de TKR een professioneel leger was en dat de BKR daarentegen gebruik maakten van de lokale

²² Ibidem, 140.

²³ W.F. Frederick, *Visions and Heat: The making of the Indonesian Revolution* (Athens 1989) 190.

²⁴ J.R.W. Smail, *Bandung in the Early Revolution, 1945-1946: A Study in the Social History of the Indonesian Revolution* (New York 1964) 20.

bevolking.²⁵ In de tussentijd ontstonden er in grote delen van Indonesië lokale milities. Sommige milities kwamen voort uit de door Japan opgezette strijdgroepen, andere uit criminele bendes. Bendes hadden namelijk goede organisaties en aanzienlijke autoriteit.²⁶ Dit is niet vreemd, is revoluties komt banditisme vaak voor.²⁷ In Soerabaja begonnen de Indonesiërs zich pas begin oktober echt te bewapenen. In deze periode nam niet alleen de rol van de pemoeda's toe, ook de gewone bevolking nam meer initiatief. Vanaf 20 augustus tot begin oktober was er wel sprake van spanningen, maar niet van een militaire machtsovername zoals in Jakarta.

Vanaf eind augustus begonnen de Nederlandse en Indo-Europese gevangenen uit de Japanse gevangenkampen naar de steden te trekken. Soerabaja was een doorvoerpunt met de haven en de goede treinverbindingen. Steeds meer Europeanen waren van plan om hun oude leven te herpakken en vestigden zich opnieuw in de stad. De terugkerende Europeanen waren echter niet blind voor hun zwakke positie. Ze organiseerden zich dan ook in het *Komite Kontak Sosial* (Sociaal Contact Comité, KKS). Deze organisatie probeerde zoveel mogelijk de belangen van de Europeanen te behartigen. Daarbij ontvingen ze steun van de Japanners. De Indonesiërs, en in het bijzonder de pemoeda's, bekeken deze ontwikkelingen met argwaan. De samenwerking van Europeanen en Japanners kon volgens William Frederick de jonge en zwakke onafhankelijke Republiek in Soerabaja verzwakken.²⁸ Niet alleen de KNI was bezorgd, ook de inwoners van de kampong zagen de terugkerende Nederlanders als gevaar. De terugkeer van duizenden Europeanen was voor hen een teken van kolonisering. Het waren niet alleen Europeanen die naar de stad trokken. De treinen zaten ook vol met jonge Indonesische mannen, die bij de verscheidene strijdgroepen in de stad hun diensten aanboden.²⁹

De opmars van de geallieerde troepen in de buitengebieden van Indonesië zorgde voor hoger oplopende spanningen. Voornamelijk Britse en Australische troepen waren in Indonesië actief. Het Nederlands-Indische koloniale bestuur dat was uitgeweken naar Australië had namelijk nauwelijks troepen tot zijn beschikking. De troepen die het had waren vanaf 1944 georganiseerd in NICA-eenheden. Het doel van de NICA was het herstellen van het Nederlandse gezag in Nederlands-Indië. Het moest in de veroverde gebieden de herinvoering

²⁵ Nationaal Archief Den Haag, Collectie 479 J. Zwart, 1945-1947 (inventariscode 2.21.205.77), inv. nr. 12, NEFIS-publicatie betreffende de Lasjkar Rakjat, -het Volksleger op Java en Madoera, 1946.

²⁶ Vickers, *A History of Modern Indonesia*, 109.

²⁷ E.J. Hobsbawm, *Bandits* (New York 2000) 112.

²⁸ Frederick, *Visions and Heat*, 195.

²⁹ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2290, verslag van E.H.W. Stapperhoef over Soerabaja in september 1945, 1946.

van Nederlandse controle bewerkstellingen. Hiervoor stuurde de centrale leiding detachementen mee met de oprukkende legereenheden. De Indonesiërs in Soerabaja zagen de NICA als grote tegenstander. Het is onduidelijk of de NICA een militaire of politieke organisatie is. Het grootste deel van de NICA medewerkers waren voormalig geïnterneerde ambtenaren (voornamelijk van de politie).³⁰

De RAPWI was een tweede geallieerde organisatie die bij de gewelduitbarstingen in Soerabaja een rol kreeg te vervullen. In februari 1945 riep admiraal Lord Louis Mountbatten deze organisatie tot leven. Het doel was simpel: de krijgsgevangenen en geïnterneerden in Zuidoost-Azië moeten worden opgevangen. Het probleem was echter dat de RAPWI te weinig medewerkers had om alle kampen in Zuidoost-Azië die onder het gebied van Mountbatten vallen direct te helpen. Daarbij stelden de Indonesische nationalistten zich steeds vijandiger op tegen de RAPWI. Ze zagen het namelijk als een verlengstuk van de NICA. Op 16 september landden er een paar parachutisten van de RAPWI in Soerabaja en deze vestigden zich in het voormalige Oranje Hotel.³¹ Vanuit deze centrale locatie gingen ze de toestroom van Nederlanders naar Soerabaja organiseren en beschermen.

Halverwege september begon de *Kempeitai* (Japanse militaire politie), waarschijnlijk in opdracht van het geallieerde opperbevel, via de pers en aanplakbiljetten drie verordeningen te verspreiden: Het eerste punt was een verbod op het dragen van wapens, het tweede punt was een verbod op organisatie en optochten en het derde punt was een verbod op het verspreiden van propaganda.³² De bevolking trok zich hier echter niets van aan. De Japanse commandant, viceadmiraal Shibata Yaichiro, was niet van plan de levens van zijn soldaten in gevaar te brengen. Dit is te illustreren met het feit dat veel Japanse eenheden al vertrokken waren naar Poedjon, in de bergen bij Malang, in afwachting van de geallieerden.³³ Volgens een verslag van Haalebos was dit gebrek aan bereidheid om de Nederlanders te beschermen tegen de inlanders een belangrijke reden voor de desastreuze gevolgen.³⁴ Ondertussen bleef een minimale hoeveelheid Japanners de rust en orde bewaken in Soerabaja. Om de vreedzame intenties te tonen sloegen de Japanners het grootste deel van hun wapens op in wapendepots zoals het Don Bosco complex in Soerabaja. Ook Aljé van de Goot illustreert het Nederlandse

³⁰ Frederick, *Visions and Heat*, 197.

³¹ Ibidem, 199.

³² NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2290.

³³ Meelhuijsen, *Revolutie in Soerabaya*, 59.

³⁴ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 8025, J. Haalebos, met aanvulling Soerabaja: Werfstraat-gevangenis (+ oorlogsdagen: stadswacht; Bersiap), 1945.

wantrouwen tegen de Japanners, die volgens hem de bescherming van de Europeanen niet serieus namen.³⁵

De aankomst van de RAPWI-eenheid in Soerabaja en het wegtrekken van Japanse soldaten bleek geen goede combinatie. Al op 19 september, een paar dagen na de landing van de RAPWI, liepen de spanningen hoog op. In de centrale Toendjoeng wijk, bij het Yamamoto Hotel (het voormalige Oranje Hotel), hadden Nederlandse jongens een grote Nederlandse vlag gehesen. Er was een klein detachement Kempeitai aanwezig die de situatie onder controle moesten houden. Maar toen grote groepen Indonesische jongeren van alle kanten aan kwamen zetten greep de Kempeitai niet in. De menigte bestormde het hotel. Uiteindelijk scheurde een aanwezige het blauw van de vlag, waardoor een Indonesische rood-witte vlag overbleef.³⁶ William Frederick benadrukt voornamelijk het provocatieve van de Europeanen, zo zouden ze zich bewapend hebben met geïmproviseerde wapens om de Indonesiërs een lesje te leren.³⁷ In deze verklaring van het expres provoceren staat Frederick echter alleen. Over de ondoordachtheid van de actie is brede consensus. Dit was een grote onderschatting van de Indonesische jeugd en door deze kleine uitbarsting van geweld, waarbij kapitein Ploegman bij omkwam, was de rust in Soerabaja verstoord.

Vanaf 19 september veranderde het straatbeeld drastisch. Overal verschenen bewapende groepen Indonesiërs. Deze groepen bestonden voornamelijk uit pemoeda's. Uit de archiefstukken blijkt dat de Nederlanders niet te spreken waren over deze nationalist die zij bestempelden als jonge extremisten. Die in Nederlandse ogen gebruik maakten van het vlaggenincident om de volksmassa op te hitsen tegen de blanken.³⁸ Hierin wordt de angst voor deze politieke tegenstanders gereflecteerd. Het was wel zo dat de pemoeda's naarstig op zoek waren naar een manier om de controle van buitenlanders te breken. Op 21 september kwamen de pemoeda leiders van verschillende groeperingen uit Soerabaja samen om de situatie te bespreken. Op dezelfde dag kwam ook de KNID bijeen in een vergadering. De activiteit van de Indonesiërs vanaf het vlaggenincident kon namelijk niet zonder gevolgen blijven. De KNID zag de noodzaak om rustig te blijven. De pemoeda's daarentegen besloten een

³⁵ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 5412, Verslag van Aljé v.d. Goot betreffende het optreden van de Japanners en Indonesiërs in september en oktober 1945 in Soerabaja en de gevangenneming en bevrijding van Europeanen in de Werfstraatgevangenis, 1945.

³⁶ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2225, rapport van L.A. Nuftrik, G.A. de Rooy en H. Schout over Soerabaja tijdens de revolutie in 1945.

³⁷ Frederick, *Visions and Heat*, 200.

³⁸ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2222, verslag van O. Pulle-Besse van Hemert tot Dingshof over gewelddadigheden te Soerabaja in de periode september 1945-november 1945, 1945.

actievere koers te gaan varen en harder in te gaan tegen de Japanse controle in de stad.³⁹ In deze vergadering besloten de pemoeda leiders ook om een overkoepelende organisatie op te zetten, de *Pemoeda Republik Indonesia* (PRI). In eerste instantie leek de intellectuele en charismatische Ruslan Abdulgani de ideale kandidaat om de leiding op zich te nemen. De pemoeda's in de stad luisterden naar hem. Maar Abdulgani wees het aanbod om leider te worden van deze organisatie af zodat de militair ervaren en minder intellectuele Sumarsono de functie kon gaan vervullen. Er was geen formeel lidmaatschap voor de PRI, zoals dat bij veel andere organisaties gebruikelijk was. De volgers van de PRI waren voornamelijk jonge intellectuelen uit de kampong middenklasse. De PRI had de intentie om de KNID en de priyayi (de inheemse bestuursambtenaren) te ondersteunen.

In de tussentijd begon de BKR in Soerabaja ook gestalte te krijgen. Begin september was dr. Moestopo aangewezen als commandant van de BKR in Soerabaja. Hij promoveerde begin oktober tot BKR-commandant van geheel Oost-Java. In Soerabaja nam Jonosewojo zijn functie over. In deze vroege periode beschikte de BKR over weinig belangrijke oorlogsmiddelen en voornamelijk wapens. De grote Japanse wapenarsenalen konden dit probleem in een keer oplossen. Maar hiervoor moest de Japanse controle over de stad worden bestreden. Zowel de PRI als de BKR realiseerden zich dat zij de kampongbewoners nodig hadden om de macht in de stad over te nemen van de Japanners. De kampongbevolking was daarnaast ook steeds meer beïnvloed door de toenemende propaganda. Zo beschrijven archiefstukken dat eind september overal slagzinnen verschenen in slecht Engels. Leuzen als 'Once independent, forever independent', 'Colonialism is a threat for world peace' en 'Every effort to dominate us, will be distinguished with blood' verschenen in het straatbeeld.⁴⁰ Op straat was overal de kreet '*Merdeka!*' te horen, wat vrijheid betekent. De intellectuele elite in de stad maakte dus gebruik van deze nationalistische gevoelens om de stad in handen te krijgen.

Op 1 oktober brak geweld uit in Soerabaja. Massa's kampongbewoners en pemoeda's bestormden het Don Bosco gebouw waar Japanse wapens lagen opgeslagen. Overal in de stad gaven de meeste Japanners hun wapens op zonder strijd. Bij het hoofdkwartier van de Kempeitai verzette een dertigtal Japanners zich echter urenlang.⁴¹ Uiteindelijk na een aantal bloederige bestormingen slaagde de woedende menigte er toch in het gebouw in te nemen. De slachtoffers die vielen bij de Indonesiërs maakte de *rakjat* (de massa) alleen maar woester. De

³⁹ Frederick, *Visions and Heat*, 204.

⁴⁰ NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2290.

⁴¹ *Ibidem*, 2290.

slachtoffers die hier vielen zouden herdacht worden als helden van de revolutie in heel Indonesië.

Op 2 oktober was de strijd gestreden. Duizenden Japanners waren geïnterneerd. Volgens Meelhuijsen bedroeg de buit naar schatting 19.000 geweren, 1000 machinegeweren, licht geschut, tanks, pantserwagens en bijna 2000 trucks.⁴² De BKR, PRI en KNID besloten de wapens niet op te slaan in depots maar ze te verdelen onder de strijdgroepen in de stad. De Indonesiërs hadden nu de stad ferm in handen. De slachtoffers aan beide kanten liepen in de tientallen, maar dit viel relatief mee in vergelijking met steden als Semarang waar Japanse troepen wekenlang stand hielden. Dit is deels te verklaren door het handelen van commandant Shibata.⁴³ Hij had namelijk op 30 september zijn officieren bijeengeroepen en gewaarschuwd voor verdere ophitsing van de bevolking. Een andere oorzaak was dat de goed bewapende en getrainde *Pasukan Polisi Istimewa* (speciaal politie korps) onder leiding van Mohammad Jasin meevocht aan Indonesische kant. Het bestond weliswaar uit Indonesische mannen, maar ze waren door Japanners georganiseerd en getraind.⁴⁴ De succesvolle coup in Soerabaja kreeg snel navolging in andere steden op Java zoals Malang, Solo, Yogyakarta en Semarang.

Hieruit kan worden opgemaakt dat de pogingen van de Republikeinse leiding om een gewelddadige confrontatie met de Japanners te voorkomen mislukte. Soekarno en Hatta poogden via de Verenigde Naties de onafhankelijkheid van Indonesië te bewerkstelligen, maar lokale krachten gingen over tot het interneren van de buitenlandse overheersers. Verklarend hiervoor zijn de oplopende spanningen in Soerabaja. De oorzaken hiervan liggen bij de reactie op de terugkerende Nederlanders uit de kampen, de dreiging van de geallieerde invasie en de Japanse troepen die in de straten patrouilleerden. In eerste instantie wist de KNID de orde te bevorderen. Maar met het vlaggenincident sloeg de sfeer om. De staat speelde hierin een dubbele rol, aan de ene kant appelleerde ze aan de antiwesterse en anti-Japanse gevoelens om het collectief initiatief uit te lokken, aan de andere kant probeerde ze via organisaties als de KNID en de BKR het geweld te reguleren. De gebeurtenissen op de 19^e augustus veroorzaakten niet alleen een actievere houding van de bevolking maar tevens de oprichting van de PRI. De PRI ging een agressievere koers varen dan de KNID en de BKR. Het resulteerde uiteindelijk in een totale overname van de macht begin oktober door Indonesiërs in de stad Soerabaja.

⁴² Meelhuijsen, *Revolutie in Soerabaya*, 85.

⁴³ *Ibidem*, 85.

⁴⁴ NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 5412.

Hoofdstuk 2: De internering van de onderdrukker

De kamponggemeenschap in Soerabaja ontwaakte begin oktober. Sommige Indonesische leiders vonden dit een zorgwekkende ontwikkeling. De pemoeda's waren over het algemeen minder gealarmeerd door de kampongbevolking dan de priyayi. Toch had de KNID net als de PRI en BKR geprobeerd de banden met de kampong aan te halen. Vanaf begin oktober gingen de kampongbewoners zich op kleine schaal organiseren. Dit gebeurde doordat de kampong middenklasse *golongan* ging opzetten. Dit waren organisaties op wijkniveau die zich gingen bewapenen om de buurt veilig te houden. Het gevolg hiervan was dat de autoriteit van de KNID, BKR en PRI op kampongniveau erodeerde. Het opkomende kampong activisme en het disintegrerende effect van de golongan zijn zeer belangrijk voor de gewelddadige internering van de Nederlanders die zou volgen.⁴⁵

Op 6 oktober kwam een groep kampongbewoners naar het nieuwe PRI hoofdkwartier, de Simpang Club. De PRI had de dag ervoor deze voormalige Europese sociëteit ingenomen. De kampongbewoners kwamen hun onvrede uiten over de bescherming die de PRI bood aan de Japanse gevangenen. Bij de Boeboetangevangenis (na de Werfstraatgevangenis de grootste gevangenis van Soerabaja) was namelijk een horde woedende Indonesiërs samengekomen om Japans bloed te laten vloeien. De PRI leiders probeerden de massa rustig te houden, maar tevergeefs. Enkele Japanse gevangenen werden naar buiten gesleept en onthoofd. Over het aantal lopen de schattingen uiteen, maar Bussemaker heeft het over 150 van de 400 gevangenen die de dood vinden.⁴⁶ Deze schatting is waarschijnlijk wat aan de hoge kant. Meelhuijsen beschrijft dat de moordenaars van het PRI bestuur eisten dat ze het bloed van de zwaarden zouden likken.⁴⁷ Uiteindelijk arriveerde een zwaar bewapende PRI eenheid die de menigte uiteenjoeg. Maar het was pijnlijk duidelijk geworden dat de kampongbevolking niet luisterden naar de PRI.

De Nederlandse verslagen over deze periode spreken van een steeds dreigender sfeer. Waar in september nog sprake van vriendelijkheid was, sloeg de sfeer in oktober langzaam om. Aljé van de Goot beschrijft in zijn verslag dat de Indonesische vriendelijkheid waarschijnlijk bedoeld was om te voorkomen dat Nederlanders en Japanners verder gingen samenwerken.⁴⁸ Want toen de Japanners waren geïnterneerd keerde de propaganda zich snel tegen de blanke bevolking van de stad. De propaganda keerde zich voornamelijk tegen de

⁴⁵ Frederick, *Visions and Heat*, 238.

⁴⁶ Bussemaker, *Bersiap! Opstand in het Paradijs*, 217.

⁴⁷ Meelhuijsen, *Revolutie in Soerabaya*, 92.

⁴⁸ NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 5412.

gehate NICA en verspreidde zich over de stad via radio en blaadjes. Het noemen van de NICA werkte in deze tijd als een rode lap op een stier. In deze periode brachten de Indonesiërs de RAPWI ook steeds meer in verband met de NICA. De angst voor Nederlandse spionnen die de oprukkende geallieerden konden assisteren nam steeds verder toe. De Indonesische auteur Idrus geeft aan dat de Indonesiërs over het algemeen dachten dat de geallieerden niet hun vijanden waren, maar dat de berichten van moorden en ontvoeringen uit Jakarta dit tegenspraken. De bevolking van Soerabaja was niet van plan zonder slag of stoot net zo slecht behandeld te worden als de bevolking in de hoofdstad. Ze namen nog liever de wapens op.⁴⁹

Door een viertal RAPWI transporten nam de druk in de stad verder toe. Op 29 en 30 september en op 1 en 2 oktober kwamen namelijk treintransporten uit Centraal-Java aan met voornamelijk Nederlandse vrouwen en kinderen.⁵⁰ De aandacht voor de Europese bevolking nam in negatieve zin toe. De kampongbevolking verzamelde zich dan ook rond het treinstation om de passagiers uit te schelden. Maar tot een gewelddadige uitbarsting kwam het niet. Nadat het vierde transport, met ongeveer vijfhonderd passagiers, in de stad arriveerde legden de autoriteiten de RAPWI transporten stil. Hierbij namen ze tevens de aanwezige RAPWI voertuigen in beslag.

Vanaf 10 oktober begon de PRI huiszoeken bij Europeanen en Indo-Europeanen naar NICA papieren, NICA geld, Nederlandse vlaggen en Rode Kruis papieren.⁵¹ Nederlandse ooggetuigen beschrijven dit als bendes die steeds vaker de huizen binnendrongen en waardevolle spullen zoals gordijnen, servies en geld zomaar meenamen.⁵² Het binnendringen en overhoophalen van de huizen was niet zonder succes. De PRI claimde namelijk dat het belangrijke documenten, aanvalsplannen, kaarten, communicatiesystemen, instructies van de SEAC en grote hoeveelheden Japans geld had aangetroffen.⁵³ Door deze bevindingen nam het wantrouwen ten opzichte van de Nederlanders alleen maar toe. Deze zouden namelijk actief informatie doorspelen aan de NICA en daarmee het voortbestaan van de Republiek in gevaar brengen. Uiteindelijk zou het RAPWI team dat in het Oranje Hotel verbleef worden opgepakt. De huiszoeken duurden tot 13 oktober. Op deze dag namen de Indonesiërs nog enkele Europeanen zoals de redacteur van het *Soerabajasch handelsblad* en

⁴⁹ Idrus, S. U. Nababan en B. Anderson, 'Surabaya', *Indonesia* 5 (1968) 1-28, 2.

⁵⁰ Meelhuijsen, *Revolutie in Soerabaya*, 94.

⁵¹ NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 5412.

⁵² NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2225.

⁵³ Frederick, *Visions and Heat*, 238.

de voormalige hoofdcommissaris van de politie gevangen.⁵⁴ De publieke opinie keerde zich dus langzaam maar zeker tegen de voormalige kolonisator. Het zou een kwestie van tijd blijken voordat het mis zou gaan in Soerabaja. Ook in andere steden op Java liepen de spanningen op, zo werd in Yogyakarta furieus gereageerd op beschietingen van de Nederlanders op de kampongbevolking.⁵⁵ Toch waren de gevolgen nergens zo dramatisch als in Soerabaja.

In de dagen na 10 oktober volgen de ontwikkelingen elkaar snel op. Op 12 oktober richtte Soetomo namelijk de *Barisan Pemberontakan Rakjat Indonesia* (BPRI, Indonesisch Volk Verzet Front) op. De BPRI was een populistische beweging die binnen een zeer korte tijd erg geliefd was bij de kampongbewoners. Soetomo was voorheen lid van de PRI, maar hij vond dat ze het contact met de kampong verloren waren. Het voornaamste doel van de BPRI was het beschermen van de soevereiniteit van Indonesië. Hiervoor wakkerde ze geweld en extremisme aan. De PRI, BKR en KNID keken met argusogen naar deze nieuwe organisatie. De BPRI dreigde in hun optiek namelijk de rakjat totaal te ontketenen.⁵⁶ Soetomo had hier geen boodschap aan. Met zijn sterke pemoeda mentaliteit probeerde hij koste wat kost de ongelijkheid van kolonialisme te weren. Bussemaker geeft aan dat Soetomo van 3 tot 11 oktober in Batavia was, waar hij onder andere sprak met minister Amir Sjarifoeddin van Veiligheid en Voorlichting. Hij vertelde de minister dat Soerabaja volledig aan buitenlandse overheersing onttrokken was. In Batavia viel het hem op hoe hard de Nederlanders en de Ambonezen optraden tegen de kampongbewoners.⁵⁷ Toen hij terug was in Soerabaja was hij vastbesloten deze overheersing te voorkomen en richtte hij de BPRI op.

Om het extremisme aan te wakkeren begon Soetomo, beter bekend als *Bung Tomo*, een radiozender. Op 13 oktober, rond half 8 's avonds, was de eerste uitzending van de *Radio Pemberontakan Ra'jat Soerabaja* (Revolutionaire Radio). In deze eerste uitzending begon Bung Tomo met *Bismillahirrokhmanirrokhim* (In de Naam van de Allerhoogste, de Genadige, de Goedertierende) en eindigde hij met *Allahu Akbah, Allahu Akbar! Merdeka!* (Allah is de Grootste, Allah is de Grootste! Vrijheid!). Historicus Broeshart is de enige die ook melding maakt van een tweede radio-uitzending op 14 oktober.⁵⁸ Uiteindelijk zou deze aanmoediging van de rakjat zowel inspirerende als beangstigende effecten hebben. Toch was Bung Tomo

⁵⁴ NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2290.

⁵⁵ Nationaal Archief Den Haag, Archief Procureur-Generaal van het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië (inventariscode 2.10.17), inv. nr. 876, stukken inzake de Markas Rahajat Indonesia, Lasjkar Rakjat en andere republikeinse strijdgroepen, met vertalingen van enige buitgemaakte documenten, 1945-1946.

⁵⁶ Frederick, *Visions and Heat*, 247.

⁵⁷ Bussemaker, *Bersiap! Opstand in het Paradijs*, 214-215.

⁵⁸ Broeshart, *Soerabaja: Beeld van een Stad*, 50.

niet zomaar een demagoog of romantisch populist. Al kon hij een extremistische toon aanslaan, in het dagelijks leven was hij een doordacht en gematigd man.⁵⁹

Op 15 oktober ging de PRI zonder waarschuwing vooraf over op het interneren van de mannelijke Europese en Indo-Europese bevolking. Later zullen we zien dat ook in andere steden op Java soortgelijke acties plaatsvonden. Naast de Nederlanders waren ook Ambonezen en Timorezen doelwitten voor de arrestatieteams. Deze minderheden stonden namelijk bekend om hun steun aan de Nederlanders en moesten dus ook worden opgesloten.⁶⁰ Daarnaast zijn er ook aanwijzingen dat het ging om bescherming van de Europeanen tegen het geweld van Indonesiërs. In de Tiga Daerah regio waren tussen 10 en 13 oktober Euraziaten, Ambonezen en Menadonezen omgebracht.⁶¹ Dit geweld kon zomaar overslaan op Soerabaja. De PRI ging vrij systematisch te werk, wijk voor wijk kamde ze uit. Later kwam ook de BKR in actie, voornamelijk bij het transporteren van de gevangenen. Veel Europeanen, voornamelijk degene uit de Goebeng en Darmo wijken, brachten eerst gedwongen een bezoek aan de Simpang Club. Hier had de PRI namelijk een soort provisorische rechtbank georganiseerd. De gevangenen (bestaande uit een groep van jonge jongens tot en met oude mannen) moesten hier antwoord geven op vragen over hun connectie met de NICA en hun persoonlijke relatie met de heer Van der Plas (NICA medewerker en gouverneur van Oost-Java). Al snel kregen kampongbewoners en regionale bendes bericht van de arrestaties. Grote groepen Indonesiërs trokken richting de Simpang Club terwijl ze ‘Dood aan de blanken!’ en ‘Merdeka!’ riepen. De ondervragingen liepen uit op een sadistisch feest, een orgie van geweld. De gevangenen moesten zich uitkleden en hurken. Ze werden ondervraagd, uitgescholden en geslagen met zwaarden en knuppels.⁶² Over de hoeveelheid slachtoffers zijn de meeste het wel eens. Uit de archiefstukken blijkt het te gaan om ongeveer 50 mannen die via marteling de dood vonden.⁶³ Broeshart voegt hieraan toe dat er ook ongeveer 400 mensen gewond raakten.⁶⁴ Uiteindelijk konden enkele BKR officieren en Bung Tomo een einde maken aan de slachting.⁶⁵ Een bloedbad van formaat, maar het was nog niet alles.

Het doel was namelijk het interneren van de Nederlandse en Euraziatische mannelijke bevolking. De vele honderden mannen die in groepen ondervraagd waren in de Simpang Club

⁵⁹ W.F. Frederick, ‘In Memoriam: Sutomo’, *Indonesia* 33 (1982) 127-128, 128.

⁶⁰ NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 5412.

⁶¹ A. Lucas, *One Soul One Struggle: Region and Revolution in Indonesia* (Sydney 1991) 253.

⁶² NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2225.

⁶³ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2235, brief van J.E. Quintus Bosz aan de hoofdredactie van Pen Gun over geweldpleging, 1945.

⁶⁴ Broeshart, *Soerabaja: Beeld van een Stad*, 50-53.

⁶⁵ M.C. van Delden, *De Republikeinse Kampen in Nederlands-Indië, oktober 1945 - mei 1947: Orde in de Chaos?* (Wageningen 2007) 194.

werden rond een uur of zeven op trucks geladen en richting de Kalisosokgevangenis aan de Werfstraat vervoerd. Dit was veruit de grootste gevangenis van Soerabaja. Ook uit andere delen van de stad arriveerden gevangenen op deze centrale locatie. Later toen deze centrale locatie overvol zat brachten de Indonesiërs de gevangenen naar andere plekken zoals de Boeboetangevangenis. Maar net als bij de ondervragingen bij de Simpang Club liep het enorm uit de hand. De kampongbewoners zagen hoe de toetastakelde, angstige en vernederde Europeanen op trucks door de hoofdstraat reden. Het was een totaal ander beeld als de ooit machtige en trotse kolonisators. Dit ontketende een enorme woede bij een deel van de bevolking die de trucks naar de Werfstraat gingen volgen. Van de eerste trucklading overleefde bijna niemand het gewelddadige traject dat voor hen was uitgestippeld.⁶⁶ Aljé van de Goot beschrijft hoe hij door de BKR van de Simpang Club naar de Kalisokgevangenis werd getransporteerd. Zijn bewakers waren redelijk vriendelijk. Toen ze aankwamen bij de eindbestemming zagen ze een woedende menigte. De BKR leden gaven het advies om hard te rennen naar de veiligheid van de gevangenis.⁶⁷ De rakjat had dubbele rijen gevormd tot ver binnen de poorten van de gevangenis. Bewapend met bamboesperen, zwaarden, knuppels en een paar geweren sloegen de Indonesiërs hard in op de doodsbanige slachtoffers.⁶⁸ De Europeanen en andere gevangenen moesten spitsroeden lopen. Hierbij trokken Indonesiërs hen van de trucks af en staken ze zelfs met bajonetten en sabels op de ongewapende slachtoffer in.⁶⁹ De bloeddorst van de ontketende menigte leek niet te stillen. Tientallen gevangenen vonden hier de dood.

Uit de meeste archiefstukken en secundaire literatuur blijkt dat er op zijn minst 40 dodelijke slachtoffers vielen en dat hier nog eens ongeveer 270 zwaar gewonden bijkwamen.⁷⁰ Over de hoeveelheid mensen die die dag arriveerde bij de Werfstraatgevangenis bestaat discussie. William Frederick houdt het bij 3500 Europeanen en Indo-Europeanen.⁷¹ Broeshart komt met zijn schattingen veel lager uit, namelijk rond de 2400. De schattingen over de hoeveelheden gevangenen in de Boeboetangevangenis komen wel overeen, hier ging het namelijk over een 800 tal gevangenen.⁷² Na eigen archiefonderzoek kom ik tot dezelfde conclusie als Frederick. Uit een brief aan redacteur Pen Gun blijkt namelijk dat er 3600

⁶⁶ Meelhuijsen, *Revolutie in Soerabaya*, 99.

⁶⁷ NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 5412.

⁶⁸ NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2290.

⁶⁹ NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2225.

⁷⁰ NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2290.

⁷¹ Frederick, *Visions and Heat*, 239.

⁷² Meelhuijsen, *Revolutie in Soerabaya*, 99.

mannen en 125 vrouwen gevangen zaten in de Kalisosokgevangenissen.⁷³ Een rapport van Nuftink, Rooy en Schout heeft het over ongeveer 3500 gevangen.⁷⁴ De slachtoffers gingen deze bloederige maandag ‘Bartholomeus maandag’ noemen, naar de massaslachting op Hugenoten die 1572 in Parijs plaatsvond.⁷⁵

Een van de belangrijkste vragen die bij deze gebeurtenis opkomt is of de gevangennemingen al dan niet centraal zijn aangestuurd. Kwam de opdracht tot arrestatie misschien zelfs vanuit Jakarta? Op deze vraag is nog geen sluitend antwoord geformuleerd. Er is namelijk geen onweerlegbaar bewijs gevonden. Bussemaker gelooft in een direct order vanuit Jakarta, van Soekarno zelf. Het is in zijn optiek namelijk ondenkbaar dat de arrestaties van mannen en jongens in heel Java rond 15 oktober toevallig plaatsvonden. Het was een centraal gestuurde en door de speciale politie uitgevoerde operatie.⁷⁶ Willy Meelhuijsen ziet de arrestaties over heel Java daarentegen wel als een toevalligheid. Het kon wel zijn dat de arrestaties in Soerabaja gevolg hadden in andere steden op Java. Maar het was in Soerabaja begonnen uit angst voor steun aan de geallieerde invasie en om de Europese mannen te beschermen tegen het Indonesische volk.⁷⁷ William Frederick geeft daarbij aan dat Soekarno in het geval van bescherming van de Europese bevolking wel een bericht zou hebben verstuurd naar de SEAC.⁷⁸ Toch lijkt in Soerabaja het overgaan tot internering een mengeling van protectie tegen de invasie en een poging de Nederlanders te beschermen tegen het geweld van de rakjat. Uiteindelijk zou de internering duren tot de Britse bevrijding een kleine maand later, op 10 november.

De slotsom is dat begin oktober de sfeer in Soerabaja daadwerkelijk omsloeg. De kampong organiseerde zichzelf. De fragiele politieke structuur die de KNID, BKR en PRI hadden opgebouwd bleek steeds moeilijker te behouden. De PRI was het minst gealarmeerd door de gebeurtenissen. Maar in de ogen van Bung Tomo was zelfs de PRI te passief. Met het oprichten van de BPRI en het houden van vurige radiospeeches wist hij het extremisme dat al leefde onder de bevolking moedwillig aan te wakkeren om koste wat kost de geallieerden tegen te houden. De RAPWI treintransporten zorgden voor extra spanningen en wakkerden de vijandigheden verder aan. Uiteindelijk nam de angst voor spionnen en infiltranten onhoudbare proporties aan en ging de PRI over tot huiszoekingen. De hierbij buitgemaakte documenten

⁷³ NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2235.

⁷⁴ NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2225.

⁷⁵ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 4789, verslag van H.C. Zeeman van 15 augustus tot 11 november, 13 juni 1946.

⁷⁶ Bussemaker, *Bersiap! Opstand in het Paradijs*, 217.

⁷⁷ Meelhuijsen, *Revolutie in Soerabaya*, 100.

⁷⁸ Frederick ‘The killing of Dutch and Eurasians in Indonesia’s National Revolution’, 372.

bevestigden de verdenkingen alleen maar. Op 15 oktober zette de PRI de actie in, de mannelijke Nederlandse en Indo-Europese bevolking moest worden geïnterneerd om de geallieerde opmars te vertragen en deze bevolkingsgroep te beschermen tegen de woedende kampongbevolking. Het resulteerde echter in een oncontroleerbare slachtpartij. Voornamelijk de gebeurtenissen bij de Simpang Sociëteit en bij de Werfstraatgevangenis illustreren deze gruwelijkheden. De controle van de elite bleek onvoldoende om de gewelddadigheden tegen te werken. De regulerende statelijke organen, voornamelijk de KNID en de BKR, waren niet opgewassen tegen de volkswoede. De Europese en Indo-Europese bevolking was zwak en had gehoopt dat de geallieerde deze opbouw aan geweld hadden kunnen stoppen. De geallieerden troepen arriveerden pas een maand later.

Hoofdstuk 3: De dynamiek van het geweld in Soerabaja

In de vroege nationale revolutie was het voor veel jongeren een eer om in een strijdgroep mee te vechten voor de onafhankelijkheid. De jonge Republiek had namelijk veel steun en het beschermen hiervan was een belangrijke taak. Daarom verschenen er in de dagen na de onafhankelijkheidsverklaring overal bendes en milities. Ook in Soerabaja kwam een breed scala aan bendes en andere organisaties op. Toch bleef het rustig in de eerste weken na de onafhankelijkheid. De centrale regering probeerde langzaam maar zeker een monopolie te vestigen op het geweld. Indonesië was echter zo uitgestrekt dat sterke controle vanuit Jakarta zo goed als onmogelijk was. De enige oplossing voor overleving was sterke decentralisatie. In Soerabaja ontstond daarom een politiek landschap met vele zwakke organisaties en strijdgroepen. De controle over de kampongbevolking bleek begin oktober onvoldoende te zijn. Nu zal er verder worden ingegaan op de mobilisering van de bevolking en de dynamiek van het geweld.

Dit brengt ons ten eerste bij de rol van de staat bij het geweld in Soerabaja. De Republiek probeerde aan de ene kant de bevolking te mobiliseren tegen buitenlandse overheersing en anderzijds controle te houden via specifieke organisaties. Geoffrey Robinson stelt in zijn boek *The Dark Side of Paradise* dat de ideologische of symbolische macht van de Republiek met zijn merdeka boodschap veel sterker was dan de daadwerkelijke politieke macht.⁷⁹ Soekarno en Hatta trachtten een diplomatiek pad te bewandelen. Ze waren zelfs bereid Westerse bedrijven toe te laten na de onafhankelijkheid.⁸⁰ Massaal geweld moest dus voorkomen worden. Maar de gemobiliseerde bevolking bleek moeilijk bestuurbaar, de kans op een gewelddadige ontsporing nam toe. Klassen en rassen tegenstellingen kwamen al vroeg na de onafhankelijkheid op en destabiliseerden de verhoudingen in Soerabaja verder.⁸¹ De pogingen om een pad te vinden tussen mobilisatie en ontsporing zou dramatische gevolgen hebben voor de Europese en Indo-Europese bevolking.

Uit het rapport van Nuftrik, de Rooy en Schout over de gebeurtenissen in Soerabaja wordt de BKR als een gematigde organisatie beschreven. De PRI daarentegen bestond voornamelijk uit niet denkende, door de Japanners getrainde Indonesische nationalisten. Een klein maar essentieel deel van de PRI bestond uit jonge terroristen, die door de Japanse

⁷⁹ G. Robinson, *The Dark side of paradise: Political violence in Bali* (Ithaca en London 1995) 116.

⁸⁰ Cribb, 'The Brief Genocide of Eurasians in Indonesia', 425.

⁸¹ M. Langenberg, 'Class and Ethnic Conflict in Indonesian's Decolonization Process: A Study of East Sumatra', *Indonesia* 33 (1982) 1-30, 29.

indoctrinatie een blinde haat koesterde tegen alle blanken. Moorden en plunderen was alles wat ze deden. Het waren extremisten, gangsters zonder idealen.⁸² Dit zeer negatieve bericht over de PRI laat de Nederlandse visie op de pemoeda's goed zien. In werkelijkheid had de PRI duidelijke doelen, duidelijke idealen, maar de Nederlandse berichten focussen zich op de negatieve aspecten van de organisatie. Het wantrouwen bij de Nederlanders in de stad tegenover de PRI was dan ook groot. Soemarsono probeerde de kampongbevolking in te zetten voor zijn doelen en was niet bang de grens op te zoeken, maar bij de grote uitbarstingen van geweld was de PRI terughoudend.

Als we de Bersiap moorden in Soerabaja onder de loep nemen zien wij dat het niet zomaar gaat om een uitbarsting van rakjat geweld. De relatie tussen de leiders en de massa is hectisch en onduidelijk. De rol van de pemoeda – vaak als lid van onofficiële milities als de PRI – is groot. De pemoeda's wakkerden in vol bewustzijn het publieke geweld aan en zijn hier dan ook voor een belangrijk deel verantwoordelijk voor.⁸³ Jan E.M. Houben en Karel R. van Kooij geven in de introductie van hun bundel *Violence Denied* aan dat geweldsplegers in revoluties geweld over het algemeen niet zien als iets slechts maar juist als een middel om een bijdrage te leveren aan de revolutie, die uiteindelijk voor betere sociale en politieke condities zal zorgen.⁸⁴ Deze argumentatie is ook van toepassing op de pemoeda's en rakjat; het geweld werd gelegitimeerd doordat de Republiek onder druk stond. De onafhankelijkheid van Indonesië zou de situatie van de bevolking verbeteren en hiervoor moest iedereen die in de weg stond van dit politieke ideaal bestreden worden.

In het artikel 'The Brief Genocide of Eurasians' wijst Robert Cribb op het belang van de kwestie van loyaliteit die na de onafhankelijkheid opkwam.⁸⁵ De strijdende groepen dwongen de burgers een keuze te maken. Dit versterkte de spanningen enorm. In deze periode van twee zwakke staten die elkaar bestreden om de macht was de Euraziatische bevolking zeer kwetsbaar. Omdat de twee staten zwak waren was er ook meer ruimte voor gewelddadigheid. De blanke bevolking was een zeer makkelijke en ook zeer logische uitlaatklep voor de toenemende frustraties. De zwakte van de staten maakte het ook mogelijk dat burgers zichzelf gingen bewapenen. Vanuit de bevolking gezien was het niet vreemd dat zij het heft in eigen hand namen. In de ogen van veel Indonesiërs was de staat niet sterk genoeg om de terugkomst van de Nederlanders te voorkomen. De staat had de hulp van haar

⁸² NIOD, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2225.

⁸³ Frederick 'The killing of Dutch and Eurasians in Indonesia's National Revolution', 370.

⁸⁴ J.E.M Houben, en K.R. van Kooij ed., *Violence Denied: Violence, Non-Violence and the Rationalization of Violence in South Asian Cultural History* (Leiden 1999) 13.

⁸⁵ Cribb, 'The Brief Genocide of Eurasians in Indonesia', 426.

burgers nodig. Niet voor iedereen was de diplomatieke weg van Soekarno en Hatta een gewaardeerde keuze. Sommige zagen liever een agressievere strategie. In de chaotische vroege revolutie kwam het volk in de frontlinie tussen het kolonialisme en nationalisme terecht. De meeste slachtoffers van de gewelddadigheden stierven volgens Cribb eerder om hun politieke overtuigingen dan hun etniciteit.⁸⁶ Hiermee bedoelt hij dat de Nederlanders en Indo-Europeanen stierven omdat zij de nationale revolutie tegenwerkten, of in ieder geval niet steunden. Vele zagen de staat als te zwak om de belangen van de natie naar behoeve te behartigen.

In de vroege revolutie steeg ook de criminaliteit enorm. Niet alleen vielen bendes steeds vaker Nederlandse huizen binnen, ook de Indonesiërs zelf waren niet meer veilig. Dit is nog een reden waarom de kampongbevolking zichzelf steeds meer op kleine schaal ging organiseren. De politie in de stad was namelijk niet in staat de criminelen te bestrijden. De periode van chaos was ideaal voor rampokbendes en gangsters.⁸⁷ Hierbij wordt door psycholoog van Wulfften Palthe gewezen op de speciale leiderscultus in het Indonesische bendewezen.⁸⁸ De leider was vaak een speciaal individu die zelfs mythische krachten zou bezitten. Er heerst dan ook een speciale erecode in de Indonesische bendes, die de volgelingen aan hun leider bindt. Er heerste daarbij onder de lokale bevolking een zekere mate van eerbiedige huiver ten opzichte van de georganiseerde misdaad. Dit betekent dat de bevolking zich niet totaal afkeerde van deze gangsters. In een bepaald opzicht waren de gangsters een teken van oppositie tegen de staat, een teken van vrijheid. Deels had het te maken met dat de staat niet in staat was een monopolie op geweld te vestigen, maar er waren meer redenen voor het succes van de georganiseerde misdaad in Soerabaja. Raimondo Catanzaro beargumenteert dat de georganiseerde maffia op Sicilië een tegenkracht vormt tegen de centrale overheid.⁸⁹ De situatie in Soerabaja toont hiermee overeenkomsten. Al had de bevolking soms last van deze bendes, ze konden ook rekenen op eerbied. In veel buurten was degene die de wapens had, en dat was niet altijd de regering, de baas. De regering had al weinig macht over het leger en de *lasykar* (milities), laat staan de regionale bendes.

⁸⁶ Ibidem, 436.

⁸⁷ Van Wulfften Palthe, *Over het Bendewezen op Java*, 15.

⁸⁸ Van Wulfften Palthe, *Over het Bendewezen op Java*, 3.

⁸⁹ R. Catanzaro, 'Entrepreneurs and Survivors: How the Mafia Has Adapted to Change', *The British Journal of Sociology*, 36, 1 (1985) 34-57, 45.

De Nederlandse historicus Kees van Dijk geeft aan in zijn artikel over groepsgeweld in Indonesië dat de provocateurs vaak als erg belangrijk gezien worden.⁹⁰ Er zijn individuen die het groepsgeweld aanjagen om de bovenhand te krijgen in een machtsstrijd. Bij Soerabaja hebben we het dan in ieder geval over figuren als Sumarsono, Jonosewojo en Bung Tomo. Maar ook op kleinere schaal hebben pemoeda's en gangsters het geweld ongetwijfeld aangewakkerd. In de vroege revolutie was er voornamelijk op het platteland een sociale revolutie gaande in de nationale revolutie. Anton Lucas geeft aan dat zogenaamde *longgaongs* (sterke individuen, semi-bandieten) een belangrijke rol speelden bij de moorden op de gehate *lurahs* ofwel dorpshoofden en corrupte Javaanse ambtenaren.⁹¹ In ons beeld over het geweld in Soerabaja moeten deze sterke individuen ook worden opgenomen. Een individu kan sterke werking hebben op het uiten en propageren van extreem geweld in revoluties.⁹² De rakjat was niet zomaar een bloeddorstige massa, maar een fenomeen met leiders en volgers.

William Frederick gaat verder in op geweld in de Indonesische samenleving. Hij benadrukt dat in deze revolutionaire periode voor veel Indonesiërs het geweld niet een kwestie van goed of kwaad was, maar een noodzakelijke sociale kracht.⁹³ Extreem gewelddadige individuen konden als middel dienen voor organisaties als de PRI en de BPRI om hun macht uit te breiden en hun doelen te bereiken. Zo was het geweldsmonopolie niet in handen van de staat of het leger, maar was in alle lagen van de samenleving geweld dichtbij. Het revolutionaire elan en het revolutionaire enthousiasme versterkten de gewelddadigheden.

Bij elke ontketende massa zitten wel een aantal sadisten, die het voortouw nemen in de gewelddadigheden. In de periode vanaf 19 september ontstond er langzaam een normloosheid in Soerabaja. De organisaties die de samenleving probeerden te leiden bleken niet om te kunnen gaan met de volkswede. Voor sadisten was het een periode van straffeloos moorden. Er is nog een extra reden dat het massale geweld in de grote steden als Batavia en Soerabaja begon, hier was namelijk van oudsher een groot contrast tussen de rijke Europeanen en de arme kampongbewoners. Van Doorn ziet in de geweldplegingen in Soerabaja een stormloop tegen de 'rijke' Europeanen.⁹⁴ Aangezien de Nederlandse bevolking een aanzienlijk lagere status had als voor de Japanse invasie zal de daadwerkelijke rijkdom wel zijn meegevallen.

⁹⁰ K. van Dijk, 'The Good, the Bad and the Ugly: Explaining the Unexplainable: Amuk Massa in Indonesia', in: F. Colombijn en J. T. Lindblad ed., *Roots of Violence in Indonesia. Contemporary Violence in Historical Perspective* (Leiden 2002) 277-297, 282.

⁹¹ Lucas, *One Soul One Struggle*, 105.

⁹² Frederick, W.F. 'Shadows of an Unseen Hand: Some Patterns of Violence in the Indonesian Revolution, 1945-1949', in: F. Colombijn en J. T. Lindblad ed., *Roots of Violence in Indonesia. Contemporary Violence in Historical Perspective* (Leiden 2002) 143-172.

⁹³ Frederick 'The killing of Dutch and Eurasians in Indonesia's National Revolution', 370.

⁹⁴ Doorn, *Ontsporing van Geweld*, 154.

Maar in vergelijking met de totaal verarmde kampongbewoners zit hier wel degelijk iets in. De Japanse periode met de geronselde arbeid, de gedwongen prostitutie en de slachtoffers van hongersnood had de kampongbevolking hard geraakt.⁹⁵ De sociale revolutie vond plaats op het platteland, dat is zeker, maar ook in de stad.

Uit de theorie over geweld zoals Rod Aya die beschrijft wordt duidelijk dat over het algemeen de extreem arme groepen het meest bevattelijk zijn voor extremisme.⁹⁶ Dit verklaart waarom de gemarginaliseerde kampongbevolking in de Soerabaja gewelddadigheden zo nadrukkelijk aanwezig was. De armoedige Indonesische bevolking die al in de koloniale periode steeds verder verdrukt werd in de steden en in de Japanse periode met grote hongersnood te maken kreeg was niet bereid opnieuw buitenlandse overheersing te accepteren.

De meeste auteurs leggen de wortels van het geweld in de Indonesische samenleving in de Japanse periode. Het was de Japanse antiwesterse propaganda die het Indonesische nationalisme een laatste zetje gaf. Hier is Henk Schulte Northolt het niet mee eens. In zijn artikel 'A Genealogy of Violence' stelt hij dat het Nederlandse koloniale regime juist gewelddadig was en dat het Indonesische volk het hiervan heeft overgenomen.⁹⁷ Als onderbouwing neemt hij de Atjeh oorlog waar enorm veel mensen bij omkwamen. De Nederlanders hadden een regime opgebouwd dat gebaseerd was op angst. Dit laat zien dat geweld diep geworteld is in de Indonesische samenleving. Het construeren van sterke groepen op lokaal niveau maakte het geweld alleen maar heviger. De Nederlandse bevolking had zichzelf al in de koloniale periode zo veel mogelijk buiten de samenleving geplaatst. De schotten tussen verschillende etnische groepen waren verstevigd en de Nederlandse bevolkingsgroep stond eigenlijk als elite boven de samenleving. Door de Japanse invasie was deze bovenlaag weggefallen, er bleef weinig meer over van de koloniale elite.

Voor de Nederlandse historici hebben altijd de schuld willen leggen bij het Indonesische volk. Maar de repressieve tactieken van de Nederlands-Indische koloniale dragers net zo goed verantwoordelijkheid voor de gewelddadigheden in Soerabaja. Daarbij kwam nog eens dat de Nederlandse organisaties zoals de RAPWI en de NICA zeer onverantwoord hun werk deden. Met de gevoelens van de lokale bevolking hielden zij nauwelijks, of in ieder geval te weinig, rekening. De geallieerde invasie was een van de belangrijkste veroorzakers voor de geweldsplegingen halverwege oktober 1945. Dit betekent

⁹⁵ Van Delden, *De Republikeinse Kampen in Nederlands-Indië*, 70.

⁹⁶ Aya, *Rethinking Revolutions and Collective Violence*, 47.

⁹⁷ Schulte Nordholt, H. 'A Genealogy of Violence' in: F. Colombijn en J. T. Lindblad ed., *Roots of Violence in Indonesia. Contemporary Violence in Historical Perspective* (Leiden 2002) 33-62, 38.

natuurlijk niet dat de Europese en Indo-Europese bevolking het rakjat geweld verdiende. Maar de Nederlandse koloniale mentaliteit kan ook niet totaal worden weggelaten. Grote delen van de Indonesische bevolking waren zeer begrijpelijk angstig voor een terugkeer van het koloniaal regime.

De uitbarsting van het geweld in Soerabaja is in eerste instantie moeilijk te plaatsen in het conflict tussen de Republiek en de geallieerden. Hierin stonden discussie en pressie namelijk centraal. Soekarno probeerde met zijn *Partai Nasional Indonesia* (PNI, Nationale Indonesische Partij) conflict zoveel mogelijk te voorkomen om de Verenigde Naties te kunnen overtuigen van de onafhankelijke Indonesische staat. De Nederlanders hadden ook geen behoefte aan een groot conflict, dit zou immers niet passen bij hun ethische beleid. Het machtsvacuüm tussen deze twee zwakke staten gaf steeds meer speelruimte voor individuen en lokale organisaties. Lokale pemoeda organisaties die inspeelden op de antiwesterse ideeën deden dit deels om hun eigen politieke agenda te kunnen realiseren en deels om de republiek te dienen. Het resulteerde in het verdere verlies van stabiliteit in de stad. In het bijzonder de armere bevolking bleek bevattelijk voor de antiwesterse propaganda. De gewelddadige uitbarstingen in de Simpang Club en de Werfstraatgevangenis waren nooit de intentie van de PRI en de BPRI. Maar de in de Japanse tijd gemobiliseerde bevolking bleek niet te beteugelen. Aangewakkerd door nationalistische gevoelens en met sadisten in hun midden begon de rakjat een verschrikkelijke kracht te zijn. De specifieke compositie van etnische en politieke oorzaken had negatieve werking op de bevolking, dit had zeer dodelijke gevolgen.

Conclusie

In dit onderzoek is getracht antwoord te krijgen op de vraag waarom er zo excessief geweld gebruikt werd bij de internering van de Europeanen in Soerabaja halverwege oktober 1945. De gruwelijke martelingen die plaatsvonden in de Simpang Club en het spitsroeden lopen bij de Kalisosokgevangenis aan de Werfstraat illustreren de buitenproportionele agressiviteit en bruutheid tegen de Europeanen en Indo-Europeanen. Soerabaja was niet de enige stad waar Indonesische nationalistische eenheden overgingen op het gevangennemen van Europeanen en Indo-Europeanen, maar hier vielen wel veruit de meeste slachtoffers. Voorheen is deze uitbarsting van geweld onvoldoende verklaard. Historici als Broeshart, van Delden en Meelhuijsen weten de kern van het geweld niet te vatten. Door bredere theorie over geweld in Indonesië en geweld in het algemeen toe te passen op Soerabaja is getracht het excessieve geweld te verklaren.

Uit de voorgeschiedenis van Soerabaja is duidelijk geworden dat de pogingen van de Republikeinse leiding om een gewelddadige confrontatie met de Japanners te voorkomen mislukte. De terugkerende Nederlanders uit de Japanse gevangenkampen, oproer rond de RAPWI transporten en de dreiging van de geallieerde invasie resulteerde in verder oplopende spanningen. Begin oktober werd de militaire macht van de Japanners in Soerabaja gebroken. Maar overheidsorganisaties als de KNID en de BKR bleken zwak te zijn en verloren steeds meer de controle over de bevolking. Voornamelijk de armere bevolking bleek bevattelijk voor de antiwesterse propaganda. De PRI en de BPRI wakkerden deze gevoelens verder aan. De door de Japanners gemobiliseerde bevolking was aan de ene kant noodzakelijk om de aanstaande invasie tegen te gaan, maar werd aan de andere kant steeds gewelddadiger. Toen de angst voor Nederlandse spionnen en infiltranten te groot werd ging de PRI over op huiszoeken en later zelfs internering. De zwakke politieke organisaties bleken echter niet in staat de woedende rakjat te beteugelen en de gevangenneming liep uit op een bloedbad.

In dit onderzoek is geprobeerd de gewelddadigheden in Soerabaja te verklaren aan de hand van theorieën over geweld. De mobilisatie van de bevolking en de oplopende spanningen bleken uiteindelijk uit te barsten in collectief geweld tegen de Europese minderheid. Veel van de literatuur over geweld in Indonesië is sterk gericht op de cultuur.

Kritiek op deze zienswijze is recentelijk luider en luider geworden, maar nog niet systematisch onderbouwd. Zo is het zeer onwaarschijnlijk dat de Indonesische cultuur gewelddadig is. Het gebrek aan rust en orde is eerder de oorzaak voor het vele geweld in de archipel. Het collectieve geweld in Indonesië is aan revisie toe. Onderzoek naar collectief geweld zou meer kunnen vertellen over de gewelddadigheden in Indonesië. Mede met het gebruik van Indonesische bronnen zal verder onderzoek moeten uitwijzen waar de gewelddadigheden vandaan komen. Zo kan ook de nog grotendeels onderbelichte Indonesische kant van de gewelddadigheden verder worden geanalyseerd.

Concluderend kan worden gesteld dat de belangrijkste verklaring voor de gewelddadige internering van de Europeanen en Indo-Europeanen in Soerabaja halverwege oktober is dat de gemobiliseerde bevolking oncontroleerbaar bleek. Aangezet door de Japanse en later door de Indonesische antiwesterse propaganda werd de agressie onder de bevolking groter. De statelijke organisaties waren te zwak om het oproerige volk te bedaren en de orde en veiligheid te bewaken. De mobilisatie van de bevolking was geïnitieerd in de Japanse periode, in tegenstelling tot de koloniale periode daarvoor. De Indonesische elite en pemoeda's zagen in de rakjat de sleutel tot hun onafhankelijkheid. Door de aanstaande geallieerde invasie en de oplopende nationalistische gevoelens werd een deel van de bevolking steeds radicaler. Toen de PRI overging op de gevangenneming van de Europeanen was de haat zo groot dat het tot een uitbarsting van geweld kwam. De chaos in Soerabaja had daarbij een perfect klimaat voor criminelen en sadisten geschapen om onbestraft hun gang te gaan. De mobilisatie van de bevolking in combinatie met de zwakke politieke organisaties verklaren voor een belangrijk deel waarom in Soerabaja het geweld zo ontspoorde.

Bibliografie

Bronnenlijst

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2222, verslag van O. Pulle-Besse van Hemert tot Dingshof over gewelddadigheden te Soerabaja in de periode september 1945 - november 1945, 1945.

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2225, rapport van L.A. Nuftrik, G.A. de Rooy en H. Schout over Soerabaja tijdens de revolutie in 1945, 1945.

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2235, brief van J.E. Quintus Bosz aan de hoofdredactie van Pen Gun over geweldpleging, 1945.

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 2290, verslag van E.H.W. Stapperhoef over Soerabaja in september 1945, 1946.

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 4789, verslag van H.C. Zeeman van 15 augustus tot 11 november, 13 juni 1946.

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 5412, verslag van Aljé v.d. Goot betreffende het optreden van de Japanners en Indonesiërs in september en oktober 1945 in Soerabaja en de gevangenneming en bevrijding van Europeanen in de Werfstraatgevangenis, 1945.

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Indische Collectie (inventariscode 400), inv. nr. 8025, J. Haalebos, met aanvulling Soerabaja: Werfstraatgevangenis (+ oorlogsdagen: stadswacht; Bersiap), 1945.

Nationaal Archief Den Haag, Collectie 479 J. Zwart, 1945-1947 (inventariscode 2.21.205.77), inv. nr. 12, NEFIS-publicatie betreffende de Lasjkar Rakjat, -het Volksleger op Java en Madoera, 1946.

Nationaal Archief Den Haag, Archief Procureur-Generaal van het Hoogerechtshof van Nederlands-Indië (inventariscode 2.10.17), inv. nr. 876, stukken inzake de Markas Rahajat Indonesia, Lasjkar Rakjat en andere republikeinse strijdgroepen, met vertalingen van enige buitgemaakte documenten, 1945-1946.

Literatuurlijst

Anderson, B.R.O'G. *Java in the Time of Revolution: Occupation and Resistance, 1944-1946* (Ithaca en Londen, 1972).

Aya, R. *Rethinking Revolutions and Collective Violence: Studies on Concept, Theory and Method* (Amsterdam 1990).

Broeshart, A.C. *Soerabaja: Beeld van een Stad* (Purmerend 1994).

Bussemaker, H.T. *Bersiap! Opstand in het Paradijs: De Bersiap-periode op Java en Sumatra 1945-1946* (Zutphen 2005).

Catanzaro, R. 'Entrepreneurs and Survivors: How the Mafia Has Adapted to Change', *The British Journal of Sociology* 36 (1985) 34-57.

Cribb, R. *Gangsters and Revolutionaries: The Jakarta People's Militia and the Indonesian Revolution 1945-1949* (Honolulu 1991).

Cribb, R. 'The Brief Genocide of Eurasians in Indonesia, 1945/1946', in: A.D. Moses ed., *Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History* (New York 2008) 424-439.

Delden, M.C. van, *De Republikeinse Kampen in Nederlands-Indië, oktober 1945 - mei 1947: Orde in de Chaos?* (Wageningen 2007).

Dijk, K. van, 'The Good, the Bad and the Ugly: Explaining the Unexplainable: Amuk Massa in Indonesia', in: F. Colombijn en J.T. Lindblad ed., *Roots of Violence in Indonesia. Contemporary Violence in Historical Perspective* (Leiden 2002) 277-297.

Doorn, J.J.A. en Hendrix, W.J. *Ontsporing van Geweld: het Nederlands-Indonesisch conflict* (Zutphen 2012).

Frederick, W.F. 'In Memoriam: Sutomo', *Indonesia* 33 (1982) 127-128.

Frederick, W.F. 'Shadows of an Unseen Hand: Some Patterns of Violence in the Indonesian Revolution, 1945-1949', in: F. Colombijn en J. T. Lindblad ed., *Roots of Violence in Indonesia. Contemporary Violence in Historical Perspective* (Leiden 2002) 143-172.

- Frederick, W.F. 'Dutch and Eurasians in Indonesia's National Revolution (1945-1949): a 'Brief Genocide' Reconsidered', *Journal of Genocide Research* 14, 3-4 (2012) 359-380.
- Frederick, W.F. *Visions and Heat: The Making of the Indonesian Revolution* (Athens 1989).
- Hobsbawm, E.J. *Bandits* (New York 2000).
- Houben, J.E.M. en K.R. van Kooij ed., *Violence Denied: Violence, Non-Violence and the Rationalization of Violence in South Asian Cultural History* (Leiden 1999).
- Idrus, S. U. Nababan en B. Anderson, 'Surabaya', *Indonesia* 5 (1968) 1-28.
- Kahin, G.M. *Nationalism and Revolutions in Indonesia* (New York 1955).
- Kartodirdjo, S. 'The Role of Struggle Organizations in the Indonesian Revolution', *Review of Indonesian and Malayan Affairs* 14, 2 (1980) 92-110.
- Langenberg, M. 'Class and Ethnic Conflict in Indonesian's Decolonization Process: A Study of East Sumatra', *Indonesia* 33 (1982) 1-30.
- Lucas, A. *One Soul One Struggle: Region and Revolution in Indonesia* (Sydney 1991).
- MacGregor, K.E. *History in Uniform: Military Ideology and the Construction of Indonesia's Past* (Leiden 2007).
- Meelhuijsen, W. *Revolutie in Soerabaya: 17 augustus - 1 december 1945* (Zutphen 2000).
- Meijer, D.H. 'Over het Bendewezen op Java', *Indonesië* 3 (1949/50) 178-189.
- Riches, D. 'The Phenomenon of Violence', in: D. Riches ed., *The Anthropology of Violence* (Oxford 1986).
- Robinson, G. *The Dark Side of Paradise: Political Violence in Bali* (Ithaca en London 1995).
- Schulte Nordholt, H. 'A Genealogy of Violence' in: F. Colombijn en J. T. Lindblad ed., *Roots of Violence in Indonesia. Contemporary Violence in Historical Perspective* (Leiden 2002) 33-62.
- Schulte Nordholt, H. 'De Jago in de Schaduw: Misdaad en 'Orde' in de Koloniale Staat op Java', *De Gids* 146, 8/9 (1983) 664-675.
- Schulte Nordholt, H. 'Modernity and Cultural Citizenship in the Netherlands Indies: An Illustrated Hypothesis', *Journal of Southeast Asian Studies* 42 (2011) 435-457.
- Smail, J.R.W. *Bandung in the Early Revolution, 1945-1946: A Study in the Social History of the Indonesian Revolution* (New York 1964).
- Utrecht, E. *The Indonesian Army: A Socio-political Study of an Armed, Privileged Group in the Developing Countries* (Townsville 1979).
- Wulfften Palthe, P.M. van, *Over het Bendewezen op Java* (Amsterdam 1949).

Vickers, A. *A History of Modern Indonesia* (New York 2013).